

Andrzej Kotecki

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Bohaterstwo utrwalone w metalu. Medale upamiętniające kampanię wrześniową 1939 roku w zbiorach Muzeum Niepodległości¹

1 września 2019 roku minęła 80. rocznica wybuchu II wojny światowej. Ten dzień i wydarzenia, jakie po nim nastąpiły wywróciły cały dotychczasowy porządek świata. To banalne stwierdzenie, ale trudno w bardziej związanej sposób wyrazić to, co działo się po tej dacie. I odnosi się to nie tylko do Polski, bowiem pod niemal wszystkimi szerokościami geograficznymi wydarzenia te w mniejszym lub większym stopniu odcisnęły swoje piętno. Dlatego trudno się dziwić, iż zostały one upamiętnione w różny sposób. Bogata literatura przedmiotu i filmografia to oczywiście tylko najbardziej widoczne i popularne efekty tych działań, ale nie można pominąć również bogatej ikonografii. W różnych formach plastycznych utrwalone zostały także reminiscencje związane z kampanią wrześniową 1939 roku. Jedną z nich jest medalierstwo. Wielu twórców działających w tej dziedzinie sztuki podejmowało się opracowania tego tematu.

Polskie medalierstwo stanowi bardzo ciekawe zjawisko w sztukach plastycznych. Zawsze stało na wysokim poziomie, bez względu na poruszane tematy. Działająca w Warszawie i ciesząca się wieloletnią tradycją Mennica niezmiennie dbała, by wychodzące prace reprezentowały wysoki po-

¹ W dniach 2 września–5 października 2019 w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej była prezentowana wystawa pod tym samym tytułem. Została wówczas przedstawiona tylko część spośród opisanych w tekście medali. Artykuł poniższy stanowi pełną prezentację zbiorów medalierskich Muzeum Niepodległości w Warszawie poświęconych tej tematyce.

ziom artystyczny oraz wykonania. Nie mogło być inaczej w instytucji, która istnieje nieprzerwanie od roku 1766 i może poszczycić się udokumentowaną działalnością trwającą 253 lata. Trudno się więc dziwić, że po zakończeniu wojny, w odbudowującym się państwie, temat II wojny światowej w tej formie upamiętnienia musiał być obecny.

Nie tylko jednak Mennica Warszawska emitowała medale okolicznościowe nawiązujące do wydarzeń z września 1939 roku. Należy również odnotować inicjatywy artystyczne o charakterze prywatnym, medale tworzone od projektu po odlew przez samych twórców. Najczęściej były to medale i plakiety emitowane w krótkich seriach. Nie pojawiały się one również w szerokim obiegu numizmatycznym. Trafiały do wąskiego grona odbiorców, czasem do tych, którym były dedykowane. Tego typu prace znajdują się również w kolekcji warszawskiego Muzeum Niepodległości. Wśród ich twórców można wymienić Józefa Gosławskiego, Wiktorię Czechowską-Antoniewską, Jerzego Jarnuszkiewicza, Zbigniewa Kotyło czy Stanisławę Wątróbską.

Niemniejsze znaczenie od kwestii autorstwa medali przy ich tworzeniu mają emitenci, czyli instytucje sprawcze występujące z inicjatywą ich powstania. W większości przypadków są to organizacje społeczne. Z racji swojej działalności statutowej, jedną z głównych było Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne (PTAiN). Po reformie z organizacji tej wyodrębniło się Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Na listę inicjatorów wpisało się również Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, a także Towarzystwo Wiedzy Obronnej, które po przemianach lat 80. i 90. XX wieku mogło zwrócić się ku wydarzeniom historycznym, do tej pory przemilczanym i ukrywanym. Istotne znaczenie w tej działalności miały również różne organizacje regionalne, jako przykład można tutaj podać Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej.

Przy omawianiu medali warto również zwrócić uwagę na kwestię ich opracowania graficznego. Można tu wyróżnić dwa zasadnicze kierunki tematyczne. Pierwsze wiążą się z upamiętnieniem konkretnych działań, bitew i miejsc bronionych przez Wojsko Polskie. Najczęściej były bite przy okazji rocznic dotyczących tych zdarzeń. Drugim są wizerunki postaci związanych w jakiś sposób z upamiętnionymi wydarzeniami. Często oba tematy łączą się w jednym medalu – poprzez awers i rewers.

Prezentację medali wydanych dla upamiętnienia kampanii wrześniowej 1939 roku należy rozpocząć od tych, które mają charakter ogólny. Najwcześ-

śniejszym obiektem, który porusza ten temat w kolekcji Muzeum Niepodległości w Warszawie jest plakieta o wymiarach 55 x 65 cm. W 1953 roku wykonał ją artysta – rzeźbiarz Edmund Makowski. Na jej powierzchni znajdują się cztery fryzy wypełnione sylwetkami żołnierzy reprezentujących różne formacje wojsk lądowych: artylerię, piechotę, kawalerię, a także wojska pancerne.

Każdorazowo okazją do wydania medalu były kolejne rocznice wybuchu wojny. Jedną z pierwszych, która została w ten sposób uczczona była 30. rocznica wybuchu II wojny światowej, przypadająca w 1969 roku. Wydanie medalu było związane z kolejną inicjatywą upamiętnienia tej rocznicy. Była nią międzynarodowa wystawa filatelistyczna zorganizowana w Warszawie. Medal został wykonany dwustronnie w brązie, ma średnicę 4,5 cm. Niestety, nieznanym jest jego twórca.

A.: Widok Grobu Nieznanego Żołnierza, a poniżej napis NIGDY/ WIĘCEJ/ WOJNY.

R.: Na fakturowanym tle zostały rozmieszczone nazwy miejsc związanych z wydarzeniami II wojny światowej, w tym również z kampanią wrześniową – WESTERPLATTE/ KUTNO/ MONTE CASSINO/ LENINO/

WARSZAWA/ OŚWIĘCIM/ TREBLINKA/ MAJDANEK Napis w otoku
WYSTAWA FILATELISTYCZNA WARSZAWA 1969².

Wybuch wojny w 1939 roku został upamiętniony wieloma formami medalierskimi. Poza tymi o charakterze instytucjonalnym, były również prywatne. Oprócz Józefa Gosławskiego i Wiktorii Czechowskiej-Antoniewskiej (o tych twórcach będzie jeszcze mowa w poniższym opracowaniu), taki medal stworzył Andrzej Siemaszko³. W zbiorach Muzeum znajdują się dwa wykonane przez artystę medale pod wspólnym hasłem „Dwie strony przymierza”.

Pierwszy z nich, umieszczony po lewej stronie jest niezwykle wymowny w swoim wyrazie graficznym. Pośrodku znajduje się mapa Polski, którą „rozrywają” dwaj przywódcy państw – agresorów: po lewej Adolf Hitler, a po prawej Józef Stalin. „Rozdarcie” przebiega dokładnie po linii podziału ziem II Rzeczypospolitej na mocy układu Ribbentrop – Mołotow z 23 sierpnia 1939 roku. Scenie tej przypatruje się stojący w biernej postawie oficer wojsk francuskich i mężczyzna w cylindrze – przedstawiciel Wielkiej Brytanii (?). Przy górnej krawędzi widnieje data roczna 1939.

Drugi został umieszczony po prawej stronie i stanowi odniesienie do konferencji Wielkiej Trójki. Pośrodku znajduje się wózek, na którym

² B. Kozarska-Orzeszek, *Polskie medale filatelistyczne 1899–1984. Katalog*; Komitet Organizacyjny M.W.F. „Socphilex’84 Wrocław”, Muzeum Sztuki Medalierskiej Muzeum Poczty i Telekomunikacji, Wrocław 1984, s. 29–30, poz. 92.

³ Adam Siemaszko, ur. 26.03.1905 r. w Moskwie, zm. 20.01.1993 r. w Warszawie. Rzeźbiarz i grafik. Absolwent warszawskiej ASP w klasie prof. Tadeusza Breyera. W czasie wojny jeniec Starobielska, następnie obozu jenieckiego w Murnau. Po wojnie pracował w wydawnictwach prasowych jako grafik. Oprócz grafiki użytkowej tworzył prace rzeźbiarskie i medalierskie.

został ułożony stos pakunków (?). Na ich bocznych ścianach widnieją nazwy państw. Od góry: ESTONIA/ ŁOTWA/ LITWA/ POLSKA/ CZECHOSŁOWACJA/ NIEMCY/ WĘGRY/ RUMUNIA/ BUŁGARIA ALBANIA/ JUGOSŁAWIA. Pomiędzy kołami wózka znajduje się data roczna 1945. Po lewej stronie sylwetka Winstona Churchilla i Franklina D. Roosevelta, po prawej Józefa Stalina. Przy górnej krawędzi napis TEHERAN JAŁTA, a przy dolnej POCZDAM.

Oba medale o średnicy 11,5 cm zostały odlane jednostronnie w brązie i umieszczone na marmurowej płycie. Pod medalami znajduje się prostokątna tabliczka z nazwiskiem autora ADAM SIEMASZKO.

Kolejna, 50. rocznica wybuchu wojny przypadała w 1989 roku. Inicjatywa wybicia z tej okazji medalu zrodziła się w Polskim Towarzystwie Archeologicznym i Numizmatycznym. Opracowanie artystyczne powierzono Bohdanowi Chmielewskiemu, a wybicie zlecono Mennicy Państwowej w Warszawie. Medal został wybity w dwóch wersjach – w tombaku patynowanym i srebrzonym o średnicy 7 cm.

A.: Centralnie została ukazana sylwetka poległego żołnierza, przy którym klęczy młoda kobieta z dzieckiem na ręku. Poniżej data roczna 1939. Tło stanowią płonące zabudowania miasta.

R.: Na tle ruin Berlina z widocznym Pomnikiem Zwycięstwa (1870 r.) stoi żołnierz I Armii Wojska Polskiego z biało-czerwoną flagą. Pod jego stopami flagi ze swastyką.

Nie można mówić o kampanii wrześniowej 1939 roku bez upamiętnienia daty 17 września. Wydarzenie z nią związane do lat 90. ubiegłego stulecia nie

istniało w oficjalnej historii Polski, gdy jednak można było i ten trudny moment naszych dziejów wspominać, został on uwzględniony także w upamiętnieniach o charakterze medalierskim. Również i tym razem instytucją sprawczą było Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne, które Bohdanowi Chmielewskiemu powierzyło zaprojektowanie medalu. Został wybity przez Mennicę Państwową w tombaku patynowanym, ma średnicę 7 cm.

A.: Sylwetka żołnierza – piechura. Po lewej atakujące czołgi i samoloty niemieckie. Po prawej, za jego plecami bagnety. Powyżej napis 17 WRZEŚNIA/1939.

R.: Na tle konturowej mapy Polski z nazwami miast leżą połamane polskie słupy graniczne. Za nimi stoją słupy graniczne – po lewej zwieńczony swastyką, po prawej gwiazdą pięcioramienną.

Kolejny medal upamiętniający wybuch wojny we wrześniu 1939 roku powstał w 2009 roku. Wówczas mijała 70. rocznica tych wydarzeń. Medal zaprojektowany przez Rosanę i Andrzeja Nowakowskich został wykonany w srebrze (próbna Ag999), ma średnicę 4 cm.

A.: Mapa Polski z zaznaczonymi kierunkami natarcia wojsk niemieckich i radzieckich. Na tym tle widnieją trzy sylwetki żołnierzy polskich. Po prawej widać reprodukcję Medalu za Udział w Wojnie 1939 roku⁴. Przy górnej krawędzi napis KAMPANIA WRZEŚNIOWA, a u dołu 1 IX–2 X 1939 r.

R.: Na tle krzyża kawalerskiego widnieje orzeł w koronie. W $\frac{3}{4}$ obwodu napis POLACY W II WOJNIE ŚWIATOWEJ.

W przypadku upamiętnień kampanii wrześniowej 1939 roku należy również zwrócić uwagę na postaci związane z tymi wydarzeniami. Taki charakter ma medal wydany w 1991 roku, a poświęcony Marszałkowi Polski Edwardowi Rydzowi-Śmigłemu. Jego emitentem jest ponownie PTAiN, a autorem Bohdan Chmielewski. Medal został w całości poświęcony marszałkowi, bowiem obok portretu zostały przypomniane najważniejsze wydarzenia jego kariery wojskowej.

A.: Na gładkim tle popiersie mężczyzny w mundurze, w rogatywce na głowie, z profilem zwróconym $\frac{3}{4}$ w lewo. Po lewej napis o zróżnicowanym liternictwie MARSZAŁEK/ POLSKI/EDWARD/ RYDZ/ ŚMIGŁY/ 1886–1941

R.: Po lewej orzeł Związku Strzeleckiego, bez korony, na Tarczy Amazonek z Literą „S”. Po prawej orzeł wojskowy – w koronie i na tarczy Amazonek. Pomiędzy nimi napisy 1912 ZWIĄZEK/ STRZELECKI/ 1914/ LEGIONY/ POLSKIE/ 1920/ ZDOBYCIE/ KIJOWA/ INSPEKTOR/ 1921 ARMII/ 1936/ MARSZAŁEK/ POLSKI/ 1941/ WARSZAWA.

⁴ Medal „Za Udział w Wojnie Obronnej 1939 r.” został ustanowiony przez Sejm PRL w dniu 3 lipca 1981 r., Dz.U. PRL Nr 18, 1981 r., poz. 84. Zob. W. Bigoszevska, *Polskie ordery i odznaczenia*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1989, s. 121.

Swojego utrwalenia doczekały się również poszczególne bitwy kampanii wrześniowej. Mając na uwadze chronologię wydarzeń wypada rozpocząć od Westerplatte. Przez wiele lat obrona Polskiej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte, dla całego świata stanowiła symbol początku II wojny światowej⁵. W ostatnich latach ten symbol doczekał się „brata bliźniaka” – miasta symbolu, którym jest Wieluń. Jest jednak zasadnicza różnica w obu tych przypadkach. Wieluń był miastem, które jako pierwsze zostało zbombardowane przez Niemców. Westerplatte to pierwsze starcie regularnych jednostek wojskowych z formacjami niemieckimi. Jeden symbol nie wyklucza drugiego.

Wszystkie medale dotyczące Westerplatte mają jeden wspólny element – postać mjr. Sucharskiego, dowódcy Składnicy i jej obrony. Pierwszym z medali jest powstały w roku 1984 autorstwa Bogdana Chmielewskiego. W tym przypadku emitentem było po raz kolejny PTAiN. Medal powstał w dwóch wersjach – w tombaku patynowanym i srebrzonym, a jego producentem była Mennica Państwowa w Warszawie.

A.: Popiersie oficera w mundurze, w czapce rogatywce. Twarz zwrócona $\frac{3}{4}$ w lewo. Dłonie wsparte na rękojeści szabli oficera WP. Po lewej stronie napis MAJOR/ HENRYK/ SUCHARSKI/ 1898–1946

R.: Całość kompozycji wypełniają połamane w wyniku ostrzału artyleryjskiego i bombardowań drzewa. Nad nimi orzeł w koronie i napis WESTERPLATTE. U dołu karabin, hełm i napis poniżej 1–7 WRZEŚNIA 1939 r.

⁵ Dowodem na to był m.in. fakt, iż w Locji – dokumencie opisującym zasady żeglugi na danym akwenie – zawarty był obowiązek opuszczania bandery do połowy masztu przez każdą jednostkę wchodzącą i wychodzącą z portu gdańskiego w czasie mijania pomnika na Westerplatte. Obowiązek ten był ściśle przestrzegany.

Kolejny medal przynajmniej pośrednio związany z tym miejscem powstał w roku 1987. Tym razem był związany z 70-leciem Liceum Ogólnokształcącego im. mjr. Henryka Sucharskiego w Sierpcu. Jak wynika z powyższego zapisu emitentem medalu była szkoła. Autorem koncepcji plastycznej był Alfred Kózka, a producentem dwustronnego medalu o średnicy 7 cm jest Mennica Państwowa.

A.: W okrągłym polu o gładkim tle znajduje się profil popiersia mjr. Sucharskiego zwrócony w prawo, w mundurze, w rogatywce i dłońmi wspartymi na rękojeści szabli. W otoku widnieje napis 70-LECIE LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO IM. mjr. HENRYKA SUCHARSKIEGO W SIERPCU

R.: Herb miasta Sierpca umieszczony na ozdobnym kartuszu. Ponad nim daty 27-28 VI 1987. Poniżej półkolisty napis – II ZJAZD ABSOLWENTÓW I WYCHOWANKÓW.

Wśród medali poświęconych mjr. Sucharskiemu znajduje się również plakieta wykonana w 1988 z inicjatywy autorki. Jest nią jedna z najbardziej zasłużonych artystek w dziedzinie medalierstwa – Wiktoria Czechowska-Antoniewska. W swojej twórczości artystycznej stworzyła cykl medali Bohaterowie Oręża Polskiego. Artystka jednym zdaniem uzasadnia tę inicjatywę: „Cyklem portretów »Bohaterowie Oręża Polskiego« pragnę złożyć hołd tym, co polegli, tym, co żyją, tym znanym i tym bezimiennym”⁶.

Jednostronna plakieta ma kształt kwadratu o boku 8 cm. Na stronie głównej znajduje się popiersie oficera w mundurze, w rogatywce, zwrócone $\frac{3}{4}$ w lewo. Po lewej znajduje się napis MJR/ HEN/ RYK/ SU-/ CHAR-/ SKI.

Zachowując porządek chronologiczny poniższego opracowania, należy w tym miejscu zaprezentować jeszcze jeden medal poświęcony mjr. H. Sucharskiemu. Jego emitentem, po raz kolejny jest liceum w Sierpcu. Tym razem okazją było 80-lecie istnienia szkoły. Wynika z tego, że medal został wydany w 1996 roku. Autorem jego jest Robert Kotowicz. Podobnie jak w poprzednim przypadku, został wybity przez Mennicę Państwową w Warszawie.

A.: Na gładkim tle widnieje głowa mężczyzny w widocznym fragmentarycznie mundurze, bez nakrycia głowy. Głowa zwrócona $\frac{3}{4}$ w prawo. Dookoła został umieszczony napis LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCE IM. MJRA HENRYKA SUCHARSKIEGO W SIERPCU.

⁶ W. Czechowska-Antoniewska, *Portret w rzeźbie i medalierstwie. Listopad 1985*, Warszawa, „Zachęta”, pl. Małachowskiego 3 [katalog], Ministerstwo Kultury i Sztuki – Związek Artystów Rzeźbiarzy – Centralne Biuro Wystaw Artystycznych, Warszawa [1985].

R.: Alegoryczna kompozycja symboli nawiązujących do oświaty: otwarta książka, a na niej „kaganek oświaty”. Poniżej znajduje się gałązka oliwna. Napis w otoku IV ZJAZD ABSOLWENTÓW 15 CZERWCA 1996 OSIEMDZIESIĘCIOLECIE SZKOŁY

Jeszcze dwa inne miejsca istotne dla obrony Wybrzeża doczekały się upamiętnienia w formie medalierskiej. Równocześnie z atakiem na Westerplatte, niemiecki najeźdźca zaatakował budynek Poczty Polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku. Skoszarowani w nim pracownicy polskiej placówki byli przygotowani do obrony, jednak w obliczu przeważających sił nieprzyjaciela, po całodziennych walkach, musieli skapitulować. Ich los został przesądzony. Nim wykonano na nich akt mordu sądowego – rozstrzelania na mocy „prawomocnego” wyroku, musieli odbyć hańbiący przemarsz ul. Długą. Medal upamiętniający obrońców Poczty powstał w 1979 roku. W jego przypadku nie znamy niestety autora ani jego emitenta, czyli instytucji sprawczej. Medal został wykonany w technice odlewu, w brązie, ma średnicę 9,6 cm.

A.: Na tle nieregularnych brył sylwetki ludzkie. Powyżej i poniżej napis OBRONA/ POCZTY/ POLSKIEJ W GDAŃSKU/ 1 IX 1939.

R.: Alegoryczna scena z rannym żołnierzem obwiedziona napisem 1 IX 1939 – XL-LECIE OBRONY POCZTY POLSKIEJ W GDAŃSKU.

Kolejnym miejscem obrony Wybrzeża była Kępa Oksywska. Tym odcinkiem frontu dowodził płk Stanisław Dąbek⁷. Zostały mu poświęcone dwa medale. Pierwszy z nich powstał w ramach wymienionego już tutaj

⁷ W 1964 roku płk Dąbek został pośmiertnie awansowany na stopień generała brygady przez Naczelnego Wodza gen. broni Władysława Andersa. Awans ten został niejako potwierdzony w 1969 roku przez Prezydenta RP na Uchodźctwie Augusta Zaleskiego.

cyklu Bohaterowie Oręża Polskiego Wiktorii Czechowskiej-Antoniewskiej. Na kwadratowej plakiecie widnieje popiersie oficera w mundurze bez nakrycia głowy *en face*. Powyżej znajduje się napis PŁK.(!) STANISŁAW DĄBEK

Po raz drugi postać płk. Dąbka została utrwalona w serii emisyjnej medali wydanych przez Towarzystwo Wiedzy Obronnej „Wielcy Wodzowie i Dowódcy w Historii Oręża Polskiego”, opracowanych przez grupę medalierów związanych z Mennicą Warszawską⁸. Jednym z nich jest Zbigniew Kotyło, autor poniższego medalu.

⁸ Całość serii obejmuje 60 medali, które wykonane zostały w dwóch wersjach: w tombaku patynowanym i srebrzonym. Oprócz Zbigniewa Kotyła zaangażowanymi w ich opracowanie byli również Rosana i Andrzej Nowakowscy. Producentem całej serii była Mennica Państwowa w Warszawie. Każdy medal został opatrzony szczegółowym opisem bohatera i wydarzenia, które upamiętniał. Opisy te złożyły się na książkę – katalog.

A.: Popiersie oficera WP w mundurze, bez nakrycia głowy, skierowane *en face*. W otoku widnieje napis 28 III 1892 PUŁKOWNIK STANISŁAW DĄBEK 19 IX 1939.

R.: Scena z obrony Wybrzeża. Poniżej data 1989 przedzielona orłem trzymającym w szponach dwa skrzyżowane miecze i skrót TWO. Napis w otoku LĄDOWA OBRONA WYBRZEŻA 1–19 WRZEŚNIA 1939

Jedną z pierwszych bitew w kampanii wrześniowej rozegrała się pod Mławą⁹. Wydanie medalu upamiętniającego to starcie było związane z budową Pomnika Piechura pod Mławą. Inicjatywa wydania medalu zrodziła się wśród członków Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Piechura. Jego opracowanie zlecono Stanisławie Wątróbskiej, a produkcję Mennicy Państwowej w Warszawie.

A.: Na gładkim tle postać żołnierza piechoty z karabinem. U dołu po prawej napis MŁAWA. Po lewej pod stopami POMNIK PIECHURA 1939–1985

R.: Na gładkim tle reprodukcja Orderu Krzyża Grunwaldzkiego z fragmentem wstążki orderowej¹⁰. Napis po bokach – po lewej ŻOŁNIERZOM/ ARMII/ „MODLIN”, a po prawej SPOŁECZEŃSTWO/ ZIEMI/ CIECHANOWSKIEJ

⁹ Bitwa pod Mławą toczyła się w dniach 1–3 września 1939 r. Po stronie polskiej walczyły oddziały Armii „Modlin” dowodzone przez gen. Emila Krukowicza-Przedzimirskiego. Po stronie niemieckiej była to 3. Armia dowodzona przez gen. Georga von Küchlera. Obrona polskich pozycji na tym odcinku frontu stanowiła niezwykle istotny punkt oporu, który od pierwszego dnia miał wpływ na powstrzymanie niemieckiego „Blitzkriegu”.

¹⁰ Order Krzyża Grunwaldu został ustanowiony przez Dowództwo Główne GL w listopadzie 1943 r. i zatwierdzony Uchwałą KRN z dnia 20 lutego 1944 r., ogłoszona w nr 7 „Rady Narodowej”, a następnie Dekretem PKWN z 22 grudnia 1944 r., Dz. U. RP nr 17 z 1944 r. poz. 91; W. Bigoszevska, op. cit., s. 102–105.

Z bitwą pod Mławą związana jest również osoba gen. Władysława Andersa. Jego postać kojarzy się każdemu co prawda z II wojną światową, ale raczej z działalnością bojową II Korpusu. Warto przy tej okazji przypomnieć, że jego kariera wojskowa rozpoczęła się znacznie wcześniej. Podczas kampanii wrześniowej 1939 roku był dowódcą Nowogródzkiej Brygady Kawalerii, z którą brał udział w bitwie pod Mławą, a następnie dowodząc grupą operacyjną kawalerii walczył w okolicach Mińska Mazowieckiego. Generałowi Andersowi został poświęcony medal wydany przez Towarzystwo Wiedzy Obronnej w serii Wielcy Wodzowie i Dowódcy w Historii Oręża Polskiego, którego autorem jest również Zbigniew Kotyło.

A.: Na gładkim tle znajduje się popiersie mężczyzny w mundurze, w berecie na głowie, zwrócone $\frac{3}{4}$ w prawo. Napis w otoku 11 VIII 1892 GEN. DYW. WŁADYSŁAW ANDERS 12 V 1970

R.: Grupa żołnierzy atakujących Monte Cassino. Poniżej znajduje się symbol TWO i data 1989 oraz orzeł z rozpostartymi skrzydłami siedzący na skrzyżowanych mieczach. Napis w otoku MONTE CASSINO 11-18 MAJA 1944

Jednym z ważniejszych elementów w kampanii wrześniowej 1939 roku była obrona stolicy. Kierunek natarcia wojsk niemieckich z południa, zachodu i północy był skierowany na Warszawę – stolicę Rzeczypospolitej, siedzibę cywilnych i wojskowych władz centralnych. Trudno się więc dziwić, że wrześniowa epopeja stolicy doczekała się wielokrotnego upamiętnienia medalierskiego. Medale o tej tematyce ukazały się już w pierwszych latach powojennych. W 1949 roku powstał medal poświęcony bohaterskiej Warszawie autorstwa Józefa Gosławskiego. Artysta swoje wykształcenie artystyczne zdobył jeszcze przed wojną. Na jego drogę artystyczną niewątpliwie wpływ miały lata okupacji. Wojnę przeżył w rodzinnej Wąwolnicy, tutaj znalazł swój osobisty sposób na walkę z okupantem. Jego orężem był papier i ołówek:

Nie uczestniczył w czynie zbrojnym, ale przeciwstawiał się złu własną postawą i twórczością artystyczną. To wtedy powstały projekty małych form plastycznych – medali. Były wyrazem sprzeciwu artysty wobec zbrodni wojennych, wobec tragedii narodu i ludzi uwikłanych w wojenną zawieruchę, krzykiem rozpaczony artysty broniącego wolności i życia, hołdem dla pomordowanych w obozach, a przy tym pokrzepiającym przywołaniem dni chwały Polski. Wtedy to powstały projekty medali „Bolesław Chrobry” (1940), „Rota” (1941), „Pamięci jeńców” (1943), „Majdanek” (1944). Wszystkie zostały dokończone i odlane po wojnie¹¹.

Jedną z tych prac jest odlany w tombaku patynowanym medal o średnicy 10,5 cm zatytułowany *Bohaterskiej Warszawie 1939–1945*.

A.: Alegoryczna scena będąca skrótem historii Warszawy. Pod ceglany murem postaci, czołg i szereg żołnierzy. Na tym tle postać kobiety w zwiewnej szacie i z mieczem w dłoni. Napis w otoku VARSOVIA SEMPER INVIGTA

R.: Na tle ceglanego muru okrągłe pole z Syrenką warszawską. W otoku napis BOHATERSKIEJ WARSZAWIE 1939–1945

Drugi z medali, w kolejności chronologicznej, dotyczy jednego z najważniejszych, a zarazem najbardziej charakterystycznych obiektów stolicy – Zamku Królewskiego – niezwykle ważnego zarówno z punktu widzenia naszej historii, jak również życia państwowego II RP. W wyniku ataku

¹¹ B. Koziarska-Orzeszek, *Ku czci, chwale i pamięci, czyli o medalach Gosławskiego*, [w:] *Józef Gosławski. Rzeźby, monety, medale*, Wydawnictwo Alegoria, Warszawa 2009, s. 40.

artyleryjskiego w dniu 17 września 1939 roku wybuchł pożar, od którego rozpoczęło się niszczenie tego zabytku, zakończone w 1944 roku. Dopiero na początku lat 70. XX wieku zapadła decyzja polityczna, dzięki której zamek został odbudowany. I właśnie ten medal spina te dwa wydarzenia historyczne. Awers to wojna, pożar. Z kolei rewers nawiązuje do decyzji o odbudowie. Autorem tego medalu wybitego w Mennicy jest Stanisław Sikora.

A.: Wizerunek płonącej Wieży Zegarowej Zamku Królewskiego w Warszawie. Po prawej stronie data roczna 1939.

R.: Tło stanowią cegły, w które został wkomponowany napis NARODOWI/ NA/ ZAMEK/ WARSZAWA/ 1971. Po prawej znajduje się orzeł w koronie.

Wśród medali odnoszących się do obrony Warszawy w 1939 roku znajdują się prace ukazujące konkretne postaci. Jedną z nich jest generał Stanisław Sosabowski, znany głównie z organizacji i dowodzenia I Samodzielną Brygadą Spadochronową. Medal *de facto* został wydany jako upamiętnienie walk o Arnhem, ale nim szlak bojowy doprowadził gen. Sosabowskiego do Wielkiej Brytanii i Arnhem, uczestniczył on w obronie Warszawy. Wraz z dowodzonymi przez siebie żołnierzami walczył w obronie przedmościa

praskiego na odcinku Aleja Waszyngtona – Grochów. Medal został wydany w 1989 dla upamiętnienia 45. rocznicy bitwy pod Arnhem. Jego autorem jest Andrzej Nowakowski, a emitentem Oddział PTAiN w Kaliszu.

A.: Popiersie generała WP w mundurze i berecie na głowie. Twarz zwrócona $\frac{3}{4}$ w prawo. Po prawej fragment orła w koronie ze spadochronem, a pod nim napis GENERAL/ STANISŁAW/ SOSABOWSKI/ 1892–1967. Przy obwodzie, po lewej napis DOWÓDCA I SAMODZIELNEJ BRYGADY SPADOCHRONOWEJ

R.: Fragment mapy z planem bitwy pod Arnhem, Osterbeek, Heveadorp, Driel, Elden. Pośrodku widnieje stylizowany orzeł z wieńcem laurowym w szponach, wzdłuż jego skrzydeł znajduje się napis: TOBIE OJCZYZNO. Przy górnej krawędzi napis półkolisty 45 ROCZNICA BITWY POD ARNHEM, a u dołu daty 1944–1989.

Generał Sosabowski doczekał się jeszcze jednego medalu, wydanego w 1994 roku. Tym razem okazją stała się 50. rocznica desantu pod Arnhem. Autorką jest Krystyna Jeż-Kręcicka, a jego emitentem, a zarazem wykonawcą Mennica Państwowa w Warszawie.

A.: Popiersie generała w mundurze i berecie z twarzą zwróconą $\frac{3}{4}$ w prawo. Po prawej napis GENERAL/ STANISŁAW/ SOSABOWSKI, a u dołu daty roczne życia generała 1892–1967.

R.: Scena batalistyczna: przelatujące samoloty i skoczkowie spadochronowi oraz w tle most kratowy nad rzeką. W osi poziomej napis o różnicowanym kroju pisma BITWA POD ARNHEM, a u dołu daty roczne 1949–1984 rozdzielone monogramem Mennicy Warszawskiej.

Motyw walczącej Warszawy został wykorzystany również w medalu o charakterze nagrodowym. Tak się stało w przypadku Fundacji „Warszawa Walczy 1939–1945”¹². Dla uhonorowania osób wyróżniających się w szczególny sposób w działaniach statutowych Fundacji ustanowiono ten medal. Jego projekt w 1998 roku wykonała Hanna Roszkiewicz, a wybity został przez Mennicę Państwową.

A.: Pośrodku znajduje się okrągłe pole z symbolem Polski Walczącej i dookólnym napisem FUNDACJA WARSZAWA WALCZY 1939–1945. W $\frac{3}{4}$ obwodu znajduje się tekst ZA UPAMIĘTNIANIE WALK O WARSZAWĘ. Na dolnym, złożonym półokręgu został wygrawerowany napis MUZEUM NIEPODLEGŁOŚCI.

R.: Na tle muru ceglanoego i kolumny Zygmunta widnieją sylwetki dwóch żołnierzy – powstańców. W $\frac{3}{4}$ obwodu, w części dolnej napis WARSZAWA WALCZY 1939–1945

¹² Fundacja „Warszawa Walczy 1939–1945” powstała w 1987 roku z inicjatywy środowisk kombatanckich i prowadzi działalność pod kuratelą Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Od roku 2005 ma status organizacji pożytku publicznego.

Do medalu został dołączony dyplom dla Muzeum Niepodległości:

14 X 2004 r.

Za upamiętnianie walk o Warszawę 1939–1945 w dowód szczególnego uznania za wybitny wkład w popularyzację historii walk o Warszawę w II wojnie światowej.

Bardzo ważnym elementem walk wrześniowych w 1939 roku była bitwa nad Bzurą¹³. Z uwagi na wyjątkowość tego starcia, które trwało 13 dni, doczekało się ono bogatego upamiętnienia w medalierstwie. Już w 1949 roku swój medal związany z tą bitwą wydał wspomniany wcześniej artysta Józef Goślawski. Medal ma średnicę 8,5 cm i został odlany w tombaku patynowanym.

A.: Alegoryczna scena batalistyczna. Ułan na koniu w szarży na niemieckich piechurów. Pod nim widoczny fragment czołgu.

R.: Pośrodku krzyż równoramienny, a na jego poziomych ramionach napis KUTNO. Na pionowych ramionach data roczna 19/39. Całe tło wypełniają krzyże równoramienne ze stylizowanymi orłami.

Kolejne prace medalierskie tematycznie z bitwą związane ukazały się

w 1984 roku jako miniseria upamiętniająca tę największą bitwę kampanii wrześniowej. Wszystkie medale powstały z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej¹⁴, trzy z nich mają jednego autora. Jest nim Grzegorz

¹³ Bitwa nad Bzurą toczyła się od 9 do 23 września 1939 roku. Dwie armie polskie – Armia „Poznań” dowodzona przez gen. Tadeusza Kutrzebę oraz Armia „Pomorze” dowodzona przez gen. Stanisława Bortnowskiego stanęły przeciwko najeźdźcom. Po stronie niemieckiej walczyła 8. Armia gen. Johannes Blaskowitza i 10. Armia gen. Waltera von Reichenau, które wchodziły w skład Grupy Armii „Süd” gen. Gerda von Rundstedta. Była to największa bitwa września 1939 r. Jej wyjątkowość polegała na tym, że to Wojsko Polskie posiadało inicjatywę bojową – było stroną atakującą.

¹⁴ W przypadku tych medali zachodzi również pewna nieścisłość. Zgodnie z zapi-

Kowalski. Wspólna jest również zawartość graficzna rewersu. Nawiązuje ona do upamiętnienia poległych w bitwie nad Bzurą. Wszystkie one zostały również wybite przez warszawską Mennicę Państwową. Na awersie znalazły się wizerunki dowódców. W warszawskiej kolekcji znajdują się trzy medale z tego cyklu. Dwa z nich powstały w 1984 roku, a trzeci w 1985¹⁵. Bohaterem pierwszego jest generał Stanisław Grzmot-Skotnicki¹⁶.

A.: Na gładkim tle znajduje się głowa mężczyzny z widocznym fragmentem munduru, bez nakrycia głowy. Twarz zwrócona $\frac{3}{4}$ w lewo. Wzdłuż krawędzi zostały rozmieszczone napisy 1894 GEN. STANISŁAW GRZMOT SKOTNICKI TUŁOWICE 19 IX 1939

R.: Grupa kawalerzystów w szarży. Pod nimi sygnatura emitenta – litery TP/ZK w kwadratowym polu. Napis dookoły POLEGŁYM W BITWIE NAD BZURĄ 1939 TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ ZIEMI KUTNOWSKIEJ 1984

sem na medalu, jego emitentem jest Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej. W zapisie zamieszczonym w katalogu Mennicy Państwowej w Warszawie znajduje się zapis o jeszcze jednym emitencie – Kole Przyjaciół Biblioteki przy Miejskiej Bibliotece w Kutnie.

¹⁵ Chronologia tych medali została ustalona na podstawie katalogu *Medale Mennicy Państwowej 1984–1988*; oprac. M. Kamiński, Warszawa 1990, poz. 72, 73, 242.

¹⁶ Gen. Stanisław Grzmot-Skotnicki, ur. 13.01.1894 w Skolnikach, zm. 19.09.1939 r. w Tułowicach. Karierę wojskową rozpoczął w Legionach. Uczestniczył w przekroczeniu granicy austriacko-rosyjskiej w grupie płk. Beliny-Prażmowskiego. W II RP pełni różne funkcje w strukturach WP. We wrześniu 1939 r. dowodził Grupą Osłonową „Czersk” i Pomorską Brygadą Kawalerii w składzie Armii „Pomorze”. W bitwie nad Bzurą dowodził oddziałem piechoty, na czele którego przebił się do Warszawy. 18 września został ranny pod Tułowicami i zmarł następnego dnia.

Drugi z medali dotyczy generała Franciszka Włada¹⁷.

A.: Na gładkim tle głowa generała, bez nakrycia głowy, z twarzą zwróconą $\frac{3}{4}$ w lewo, widoczny jest fragment munduru z wężykiem generalskim. Przy krawędzi widnieje dookołny napis GEN. FRANCISZEK WŁAD 1888 + 18 IX 1939 WITKOWICE.

R.: Grupa piechurów w ataku. U dołu monogram emitenta – litery TP/ZK w kwadracie. Napis dookołny POLEGŁYM W BITWIE NAD BZURĄ 1939. TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ ZIEMI KUTNOWSKIEJ 1984

Trzeci medal dotyczy gen. Mikołaja Bołtuć¹⁸.

A.: Na gładkim tle widnieje portret generała, bez nakrycia głowy, z twarzą zwróconą *en face*. Napis dookołny GEN. MIKOŁAJ BOŁTUĆ + 1893 + 22 IX 1939 ŁOMIANKI

¹⁷ Gen. Franciszek Wład, ur. 17.10.1888 w Otyni, zm. 18.09.1939 r. w gajówce Januszew. Był oficerem armii austro-węgierskiej. W czasie I wojny w niewoli rosyjskiej, z której wrócił do Polski, wstąpił do Wojska Polskiego. Przez cały czas służby pełnił różne funkcje. We wrześniu 1939 r. dowodził 14. DP w składzie Armii „Poznań”. Pod koniec bitwy nad Bzurą rozformował Dywizję z jednoczesnym rozkazem przebijania się oddziałów do Warszawy. 17 września postanowił przebić się przez Bzurę, wówczas został zaatakowany. W czasie ostrzału artyleryjskiego został ciężko ranny w głowę i zmarł.

¹⁸ Gen. Mikołaj Bołtuć, ur. 20.12.1893 w Sankt Petersburgu, zm. 22.09.1939 r. pod Łomiankami. Karierę wojskową rozpoczął w armii carskiej. Podczas I wojny światowej zgłosił się do III Korpusu Polskiego, a następnie do 4. Dywizji Strzelców Polskich gen. Żeligowskiego. Po powrocie do Polski wstąpił do Wojska Polskiego, w którym pełnił służbę na różnych stanowiskach dowódczych. W sierpniu 1939 r. objął dowództwo Grupy Operacyjnej „Wschód” w składzie Armii „Pomorze” gen. W. Bortnowskiego. Uczestnik bitwy nad Bzurą, skąd skierował się na Warszawę. Podczas ataku „na bagnety” w starciu pod Łomiankami poległ w wyniku ostrzału snajperskiego.

R.: Dwa konie przy lawecie artyleryjskiej na tle pola i wody. U dołu sygnatura emitenta – monogram literowy TP/ZK w kwadracie. Napis w otoku POLEGŁYM W BITWIE NAD BZURĄ 1939 TOWARZYSTWO ZIEMI KUTNOWSKIEJ 1984¹⁹.]

Upamiętnieniu poległych w bitwie nad Bzurą zostały poświęcone jeszcze dwa medale. Pierwszy powstał w roku 1987. Jego autorem jest Grzegorz Kowalski, który opracował go na zlecenie emitenta – Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej.

A.: Scena alegoryczna. Centralnie została umieszczona głowa poległego żołnierza polskiego w hełmie. W tle fragment krzyża z napisem na poziomych ramionach ŻOŁNIERZOM. Napis w otoku POLEGŁYM W BITWIE NAD BZURĄ 1939 TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ ZIEMI KUTNOWSKIEJ 1986. U dołu znajduje się monogram emitenta – litery TP/ZK.

R.: Dwóch żołnierzy w ataku „na bagnety”, a pod nimi leżąca sylwetka poległego. Napis po bokach POD KUTNEM/ BAGNETEM/ ZDOBYWANO/ DZIAŁA – TAM/ ZGINĄŁ/ TWÓJ/ OJCIEC/ I BRAT

W 1989 roku minęła 50. rocznica wybuchu II wojny światowej. Z tej okazji Regionalny Komitet Obchodów 50 Rocznicy Bitwy nad Bzurą zlecił wykonanie medalu Andrzejowi Nowakowskiemu.

¹⁹ W przypadku tego medalu, pomimo widniejącej na nim daty 1984, w katalogu menniczym został uwzględniony z datą emisji w roku 1985. Por. przypis 13.

A.: Scena batalistyczna ukazująca na tle zabudowań wiejskich i lasu stanowiska ogniowe żołnierzy polskich.

R.: W części górnej orzeł w koronie, pod którym znajdują się herby 5 miast położonych nad Bzurą, są to: Zgierz, Ozorków, Łęczycza, Łowicz, Sochaczew. Poniżej tekst: PRZECHODZĄC KOŁO GROBÓW/ ŻOŁNIERSKICH NAD BZURĄ NIECH/ PRZYSZLI DOWÓDCY SPRAWIEDLIWIE WSPOMNĄ ŻE LEŻĄ TU JEDNI/ Z TYCH KTÓRZY STARALI SIĘ WY/ KONAĆ NIEWYKONALNY W 1939/ ROKU OBOWIĄZEK... OBRONĘ/ POLSKI GEN. DYW. T. KUTRZEBA. Poniżej skrzyżowany karabin z szablą i daty roczne 1939–1989²⁰.

Obok regularnych oddziałów Wojska Polskiego w działaniach obronnych ważną rolę odgrywały grupy i organizacje społeczne. Szczególna rola przypa-

²⁰ Medal w katalogu Mennicy został uwzględniony w roku 1988; M. Kamiński, *Medale Mennicy Państwowej 1984–1988*, Warszawa 1990, poz. 876.

dała harcerzom. Na kartach historii na trwałe zapisały się wydarzenia, które miały miejsce na Górnym Śląsku, a zwłaszcza obrona katowickiej Wieży Spadochronowej. Ale nie tylko. Dla ich upamiętnienia w 1983 roku został wydany dwustronnie bity medal, którego autorem jest Zygmunt Brachmański.

A.: Na tle geometrycznych pól sylwetki 4 harcerzy zwrócone *en face*. W rogu po lewej stronie napis – pierwsze wersy hymnu harcerskiego WSZYSTKO/ CO NASZE/ POLSCE/ ODDAMY. Wzdłuż boku kwadratu BOHATERSKIM HARCERKOM I HARCERZOM ŚLĄSKIM POLEGŁYM W LATACH 1939–1945.

R.: W kwadratowym zagłębionym polu napis KATOWICE CHORZÓW TYCHY/ BRZOZOWICE KAMIENŃ. WYRY/ DĄBROWA GÓRNICZA GODULA/ PSZCZYNA RUDA ŚL. ŁAZISKA/ MICHAŁKOWICE MYSŁOWICE/ SUCHA GÓRA BIELSKO-BIAŁA/ BYTOM BERLIN/ OŚWIĘCIM NORMANDIA/ GROSS ROSEN/ SACHSEN-/ -HAUSEN/ RAWENS/ BRÜCK DACHAU/ MAUTHAUSEN BUCHENWALD/ LENINO/ MONTE CASSINO/ NARVIK TOBRUK. W części dolnej napisu została wkomponowana lilijka harcerska. Poniżej napis KATOWICE/ WRZEŚNIENIE 1983

Rok 1989 był szczególnie w kontekście rocznic związanych z kampanią wrześniową 1939 roku. Wówczas mijało 50 lat od wybuchu wojny. Była to doskonała okazja do stworzenia medali upamiętniających te wydarzenia. O niektórych z nich była już mowa przy omawianiu poszczególnych wydarzeń. Należy tu jeszcze wymienić dwa inne medale. Pierwszy z nich z uwagi na postać, którą przywołuje, może nie kojarzyć się z kampanią wrześniową. Dotyczy on gen. Tadeusza „Bora” Komorowskiego. Ten oficer jest kojarzony

przede wszystkim z Armią Krajową i powstaniem warszawskim. We wrześniu 1939 roku był zastępcą dowódcy kombinowanej Brygady Kawalerii wchodzącej w skład Armii „Lublin” w rejonie Zamościa. I właśnie w roku jubileuszowym ukazał się medal z jego wizerunkiem. Oczywiście nawiązywał do wydarzeń związanych z powstaniem warszawskim i został wydany z inicjatywy Klubu Żołnierzy Powstania Warszawskiego przy ZW ZBOWiD w Bydgoszczy. Jego stroną plastyczną opracowała Stanisława Wątróbska.

A.: Na gładkim tle widnieje popiersie mężczyzny w mundurze i czapce – rogatywce, zwrócone *en face*. W dookólnym otoku znajduje się napis GEN. DYW. TADEUSZ „BÓR” KOMOROWSKI 17 VII 1943 KOMENDANT GŁÓWNY ARMII KRAJOWEJ 2 X 1944. Po prawej daty roczne 1895/1966.

R.: Orzeł wojskowy, na którego tle zostały zreprodukowane odznaczenia: Warszawski Krzyż Powstańczy i Krzyż Armii Krajowej²¹. Napis dookólny 1944 POWSTANIE WARSZAWSKIE 1989 KLUB ŻOŁNIERZY POWSTANIA WARSZAWSKIEGO W BYDGOSZCZY/ PRZY Z.W. ZBOWID.

Inny medal wydany w jubileuszowym roku 1989 był poświęcony upamiętnieniu Wołyńskiej Brygady Kawalerii. Jednostka ta we wrześniu 1939

²¹ Krzyż Armii Krajowej ustanowiony 1.08.1966 przez londyńskie środowisko b. żołnierzy AK i gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego. W latach 1966–1992 nadawany przez Komisję Krzyża AK w Londynie. Od 16.10.1992 r. włączony oficjalnie do systemu orderowego III RP i nadawany przez Prezydenta RP (Dz. U. RP 1992, nr 90, poz. 451); Zob. S. Oberleitner, *Ordery, odznaczenia i odznaki III Rzeczypospolitej Polskiej 1990–1999*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, s. 59–61. Warszawski Krzyż Powstańczy ustanowiono 3.07.1981 (Dz. U. PRL 1981, nr 18, poz. 85). Por. W. Bigoszevska, op. cit., s. 125.

roku zapisała bardzo bogatą kartę bojową, co znalazło swój wyraz w przygotowanym medalu. Jego autorem jest Tadeusz Tchórzewski. Medal został wybity przez Mennicę Państwową, dwustronnie, w tombaku patynowanym, ma średnicę 6 cm.

A.: Na gładkim tle banderia – kawaleryjski poczet sztandarowy. Poniżej gałązka oliwna z liczbą 50. Napis dookoły WOŁYŃSKA BRYGADA KAWALERII 1 IX 1939–1 IX 1989.

R.: Pośrodku widnieje krzyż Virtuti Militari. Wokół niego zostały rozmieszczone odznaki pułkowe 2. PSK, 2. DAK, 12. Pułku Ułanów Podolskich, 19. Pułku Ułanów Wołyńskich, 21. Pułku Ułanów Nadwiślańskich, Batalionu Strzelców, 21. Dywizjonu Pancernego. Napis dookoły opisuje szlak bojowy Brygady WARSZAWA ŁOMIANKI GARWOLIN SUCHOWOLA JACYNIA MOKRA KAMIEŃSK WOLA CYTRUSOWA CYGANKA

W 1993 roku został wydany medal poświęcony kolejnemu dowódcy, którego postać nie wszyscy wiążą z kampanią wrześniową 1939 roku. Jest to gen. Kazimierz Sosnkowski. Niewątpliwie jest on kojarzony ze służbą w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Ale wcześniej odznaczył się w pierwszym etapie zmagania II wojny światowej. Faktem jest, że nie znalazł on uznania w oczach ówczesnego Naczelnego Wodza i został skierowany na „boczny tor” – jako oficer w dyspozycji Naczelnego Wodza. Ostatecznie powierzono mu dowodzenie wszystkimi „oddziałami improwowanymi” na obszarze Małopolski Wschodniej. Podczas toczonych walk wykazał się zarówno sprawnością organizacyjną, jak również operacyjno-dowódczą. Był jednym z niewielu dowódców, którzy wykazywali inicjatywę bojową

zmierzającą do otwartego starcia z najeźdźcą. I osiągnął niemałe sukcesy. Dla przykładu w bitwie pod Sądową Wisznią rozbił elitarny pułk zmotoryzowany SS-Standarte „Germania”. Po wyczerpaniu możliwości bojowych, w cywilnym ubraniu i pod przybranym nazwiskiem drogą przez Karpaty Wschodnie, Węgry i Szwajcarię udało mu się przedostać do Francji. Medal poświęcony generałowi Sosnkowskiemu został zaprojektowany przez Zbigniewa Kotyłło i wybity w Mennicy Warszawskiej.

A.: Na gładkim tle znajduje się popiersie mężczyzny w mundurze generała WP, bez nakrycia głowy, zwrócone $\frac{3}{4}$ w lewo. Po lewej stronie został umieszczony napis GEN. BRONI/ KAZIMIERZ/ SOSNKOWSKI/1885–1969

R.: Sylwetki dwóch mężczyzn – partyzantów, a w tle wysadzany most. Pod nimi daty roczne 1943–1993 rozdzielone monogramem literowym MW. W $\frac{1}{2}$ obwodu od góry napis „Wachlarz” – AKCJE DYWERSYJNE²².

Przebieg kampanii wrześniowej, pomimo okazywanego bohaterstwa żołnierza polskiego, wobec zdecydowanej przewagi militarnej Niemiec, a także niesprzyjających okoliczności zewnętrznych, zmierzał ku tragicznemu końcowi – kapitulacji. Ostatnim starciem regularnych oddziałów polskich z niemieckimi była stoczona w dniach 2 do 6 października 1939 roku bitwa pod Kockiem. Po stronie polskiej walczyła Samodzielna Grupa Operacyjna „Polesie” dowodzona przez gen. Franciszka Kleeberga. Naprzeciw

²² „Wachlarz” – kryptonim wydzielonej organizacji dywersyjnej Związku Walki Zbrojnej, a następnie Armii Krajowej, sformowanej w 1941 roku w związku z wybuchem wojny niemiecko-radzieckiej. Działał na terenie b. Kresów Wschodnich II RP, od Morza Bałtyckiego po Podole i Kijowszczyznę.

miała oddziały XIV Korpusu Zmotoryzowanego gen. von Wietersheima²³. Generał Kleeberg został upamiętniony w dwóch medalach. Pierwszy z nich powstał w 1979 roku, a jego autorem jest Jerzy Jarnuszkiewicz.

A.: Na fakturowanym tle widnieje popiersie mężczyzny w mundurze, bez nakrycia głowy, zwrócone $\frac{3}{4}$ w prawo. Po lewej stronie napis GENERAL/ BRYGADY, a po lewej FRANCISZEK/ KLEEBERG 1881–1941.

R.: Orzeł, a po prawej ostrza bagnetów. Poniżej zblokowany napis KOCK SEROCK/ MŁA. ADAMÓW/ WOLA GUŁOWSKA/ 2–5 X 1939 R. Napis w otoku ŻOŁNIERZOM SAMODZIELNEJ GRUPY OPERACYJNEJ „POLESIE” W CZTERDZIEŚCIĄ ROCZNICĘ WOJNY

Drugi z medali dotyczący tej postaci powstał w roku 1988, w ramach cyklu Bohaterowie Oręża Polskiego autorstwa Wiktorii Czechowskiej-Antoniewskiej. Jednostronna plakietka została wykonana w kształcie kwadratu o boku 8 cm. Na stronie głównej, na gładkim tle znajduje się popiersie mężczyzny w mundurze, bez nakrycia głowy, zwrócone $\frac{3}{4}$ w prawo. Poniżej znajduje się napis GEN. FRANCISZEK KLEEBERG.

²³ Warto w tym miejscu przypomnieć, że ostatnim zwartym obszarem Rzeczypospolitej, który skapitulował 2.10.1939 r. był Rejon Umocniony Hel.

W kolekcji medali warszawskiego Muzeum Niepodległości znajduje się jeszcze jeden poświęcony gen. Kleebergowi. Tym razem jego emisja była związana z przypadającą w 1989 roku 50. rocznicą wybuchu II wojny światowej. Medal ten wybity przez Mennicę Warszawską został wydany w serii Towarzystwa Wiedzy Obronnej Wielcy Wodzowie i Dowódcy w Historii Oręża Polskiego. Jego autorem jest Zbigniew Kotyło.

A.: Popiersie mężczyzny w mundurze generała z koalicijką i odznaczeniami, bez nakrycia głowy. Napis w otoku 2 II 1888 GEN. BRYG. FRANCISZEK KLEEBERG 5 IV 1941.

R.: Grupa piechurów z karabinami w ataku. Nad nimi półkolisty napis DOCHOWALI WIERNOŚCI OJCZYŹNIE DO KOŃCA. Poniżej na wydzielonym polu symbol emitenta – orzeł siedzący na skrzyżowanych mieczach z literami TWO. Napis w otoku BITWA POD KOCKIEM 2–5 PAŹDZIERNIKA 1939

Finałem kampanii wrześniowej była kapitulacja Polski i okupacja całego kraju. Ale był to też początek Polskiego Państwa Podziemnego i tworzenia się struktur zbrojnych form walki z okupantem. Po kapitulacji ostatniej zwartej formacji Wojska Polskiego – Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie”, mjr Henryk Dobrzański stanął na czele grupy żołnierzy, którzy wraz z nim postanowili kontynuować walkę z Niemcami. W literaturze mjr. „Hubala” – taki przybrał pseudonim – określa się go jako ostatniego żołnierza i pierwszego partyzanta. Jego los dopełnił się 30 kwietnia 1940 roku pod Anielinem w powiecie opoczyńskim. Jest wiele form upamiętniających mjr. „Hubala” i jego oddział w miejscach gdzie walczył. Wydarzenia z nim związane doczekały się również uczczenia w formie medalierskiej.

Pierwszy z nich powstał w 1987 roku. Jego emitentem jest radomski oddział PAX-u. Niestety, nie posiadamy informacji o jego autorze.

A.: Na gładkim tle widnieje profil mężczyzny w mundurze, bez nakrycia głowy, zwrócony w lewo. W $\frac{3}{4}$ obwodu znajduje się napis MJR HENRYK DOBRZAŃSKI HUBAL 1897–1940

R.: Na gładkim tle kawalerzysta, a w osi poziomej napis ZJAZD HUBALCZYKÓW/ 25–26.04.1987 PAX RADOM

W następnym 1988 roku, z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Warce powstał medal, który ma dwóch autorów. Jego projekt wykonał Włodzimierz Majerowicz, z kolei od strony medalierskiej opracowała go Stanisława Wątróbska. Medal został wybit w Mennicy Warszawskiej w tombaku patynowanym, ma średnicę 7 cm.

A.: Po lewej stronie półpostać mężczyzny w mundurze oficera WP, bez nakrycia głowy, zwrócona $\frac{3}{4}$ w prawo. Po prawej stronie profil kawalerzysty. Pomiędzy postaciami proporczyk z datami rocznymi życia mjr. Dobrzańskiego 1897/1940. W $\frac{1}{2}$ obwodu napis MAJOR HENRYK DOBRZAŃSKI HUBAL

R.: Na tle konturowej mapy II RP orzeł wojskowy. Po prawej stronie daty roczne 1939–1989. U dołu w $\frac{1}{2}$ obwodu napis PTTK W PIĘĆDZIESIĄTĄ ROCZNICĘ WRZEŚNIA

Zaprezentowane medale stanowią doskonały przykład upamiętnienia kampanii wrześniowej 1939 roku. W minionych latach wydarzenia te doznały się różnorodnych form utrwalenia w pamięci historycznej społeczeństwa. Były to pomniki, literatura, filmy, a także właśnie medale. Powyższy artykuł niewątpliwie nie wyczerpuje całości tego zagadnienia. Stanowi prezentację fragmentu kolekcji znajdującej się w zbiorach Muzeum Niepodległości. Opisane medale stanowią upamiętnienie niemal wszystkich najważniejszych wydarzeń kampanii, od pierwszego ataku na Westerplatte do ostatniej bitwy kampanii pod Kockiem, stoczonej przez Samodzielną Grupę Operacyjną „Polesie” (SGO). Ale oprócz tak szerokiej panoramy historycznej, równie istotna jest szeroka prezentacja artystów – autorów opracowań graficznych tych medali. W ten sposób można poznać różne style artystyczne, którymi posługiwali się twórcy od roku 1946 po dzień dzisiejszy.

Prezentacja tych medali ma jeszcze jeden cel. Otóż przypomina o ludziach, których działalność bojowa, nie zawsze jest kojarzona z jesienią 1939 roku. Tak jest w przypadku gen. Andersa czy gen. „Bora” Komorowskiego. Zatem daje możliwość, by poszerzyć wiedzę czytelnika o nieznanne karty z życia tych postaci.

Wykaz medali według autorów

Lp.	Autor	Tytuł	Rok Wydania	Emitent	Nr ewidencyjny
1.	Brachmański Zygmunt	Bohaterkim Harcerkom i Harcerzom Śląskim	1983		E.15927
2.		Mjr Henryk Sucharski	1984	PTAiN	E.10796
3.		Marszałek Polski Edward Rydz-Śmigły 1886–1941	1991	PTAiN	E.16374
4.	Chmielewski Bogdan	17 września 1939	1990	PTAiN	E.16376
5.		1939 – 50. Rocznica Września 1939	1989	PTAiN	E.16390
6.		Płk Stanisław Dąbek	1988	Edycja własna	E.15290
7.	Czechowska-Antoniewska Wiktoria	Mjr Henryk Sucharski	1988	Edycja własna	E.15287
8.		Gen. Franciszek Kleeberg	1988	Edycja własna	E.15288
9.	Gosławski Józef	Kutno 1939	1949	Edycja własna	E.4967
10.		Bohaterkiej Warszawie	1949		E.4968
11.	Jarnuszkiewicz Jerzy	Gen. bryg. Franciszek Kleeberg	1979		E.10889

Andrzej Kotecki

12.	Jeż-Kręcicka Krzyszyna	Gen. Stanisław Sosabowski	1994		E.15754
13.	Kotowicz Robert	Liceum Ogólnokształcące im. mjr. Henryka Suchar- skiego	1996		E.16313
14.	Kotyło Zbigniew	Płk Stanisław Dąbek	1989	Towarzystwo Wiedzy Obronnej	E.12287
15.		Gen. dyw. Władysław Anders	1990	Towarzystwo Wiedzy Obronnej	E.12349
16.		Gen. Kazimierz Sosnkowski	1993		E15758
17.		Gen. bryg. Franciszek Kleeberg	1989		E.16382
18.	Kowalski Grzegorz	Bitwa nad Bzurą	1987	Tow. Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej	E.11752
19.		Gen. Grzmot-Skotnicki – bitwa nad Bzurą	1984	Tow. Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej	E.15548
20.		Gen. Franciszek Wład	1984	Tow. Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej	E.15551
21.		Gen. Mikołaj Bołtuć	1985	Tow. Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej	E.15546
22.	Kózka Alfred	70-lecie Liceum Ogól- nokształcącego im. mjr. Henryka Sucharskiego w Sierpcu	1987		E.16317
23.	Makowski Edmund	Wrzesień 1939	1953	Edycja własna	Rz.13
24.	Nowakowski Andrzej	Gen. Stanisław Sosabowski	1989	Polskie Tow. Archeologiczne i Numizmatyczne O. Kalisz	E.12311
25.		Bohaterom Walk nad Bzurą		Regionalny Ko- mitet Obchodów 50 Rocznicy Bitwy nad Bzurą	E.16224
26.	Rosana Nowakowska, Andrzej Nowakowski	Kampania Wrześniowa	2009		E.16946
27.	Roszkiewicz Hanna	Warszawa Walczy 1939–1945	1998	Fundacja Warszawa Walczy 1939–1945	E16092
28.	Siemaszko Adam	Dwie Strony Przymierza		Edycja własna	E14483
29.	Sikora Stanisław	Narodowi na Zamek	1971		E.9317

30.	Tchórzewski Tadeusz	Wołyńska Brygada Kawalerii 1 IX 1939–1 IX 1989	1989		E.16208
31.	Wątróbska Stanisława	Gen. Tadeusz „Bór” Komorowski	1989	Klub Żołnierzy Powstania Warszawskiego w Bydgoszczy przy ZBOWiD	E.12312
32.		Pomnik Piechura 1939–1985 Mława	1985		E.16317
33.	Wątróbska Stanisława, Majderowicz Włodzimierz	Mjr Henryk Dobrzański „Hubal”	1988	PTTK	E.16201
34.	NN	Obrona Poczty Polskiej w Gdańsku 1 IX 1939	1969	PAX Oddział Radom	E.9402
35.		Nigdy Więcej Wojny	1987		E.10478
36.		Mjr Henryk Dobrzański „Hubal”			E16207

Andrzej Kotecki

Bibliografia

Bigoszewska W., *Polskie ordery i odznaczenia*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1989.

Bylicki T., *Katalog medali wybitych w Mennicy Państwowej 1994–1995*, Mennica Państwowa, Warszawa 1996.

Bylicki T., *Katalog medali wybitych w Mennicy Państwowej 1996*, Mennica Państwowa, Warszawa 1998.

Bylicki T., *Katalog medali wybitych w Mennicy Państwowej 1997*, Mennica Państwowa, Warszawa 2000.

Bylicki T., *Katalog medali wybitych w Mennicy Państwowej 1998*, Mennica Państwowa, Warszawa 2002.

Czechowska-Antoniewska W., *Portret w rzeźbie i medalierstwie. Listopad 1985*; Warszawa, „Zachęta”, Pl. Małachowskiego 3 [Katalog]; Ministerstwo Kultury i Sztuki – Związek Artystów Rzeźbiarzy – Centralne Biuro Wystaw Artystycznych, Warszawa [1985].

Dubrowska M., *Zamek Królewski w Warszawie w medalierstwie polskim*, Warszawa 1989.

Józef Gostawski. *Rzeźby, monety, medale*, Wydawnictwo Alegoria, Warszawa 2009.

Kamiński M., *Medale Mennicy Państwowej 1979–1983*, Arkady, Warszawa 1985.

Kamiński M., *Medale Mennicy Państwowej 1984–1988*, Warszawa 1990.

Kamiński M., *Medale Mennicy Państwowej 1989–1990*, Warszawa 1990.

Kopydłowska A., *Medale Mennicy Państwowej 1974–1978*, Mennica Warszawska, Warszawa 1979.

Koziarska-Orzeszek B., *Ku czci, chwale i pamięci, czyli o medalach Gostawskiego*, [w:] *Józef Gostawski. Rzeźby, monety, medale*, Wydawnictwo Alegoria, Warszawa 2009.

Koziarska-Orzeszek B., *Polskie medale filatelistyczne 1899–1984. Katalog*; Komitet Organizacyjny M.[iędzynarodowej] W.[ystawy] F.[ilatelistycznej] „Socphilex '84 Wrocław”, Muzeum Sztuki Medalierskiej Muzeum Poczty i Telekomunikacji, Wrocław 1984.

Oberleitner S., *Ordery, odznaczenia i odznaki III Rzeczypospolitej Polskiej 1990–1999*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.